

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ: ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ МОДЕЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Юлія Єрмак, Микола Окса, Оксана Бунчук

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розглянуто деякі аспекти соціально-педагогічної проблеми формування толерантності як важливого компонента моделювання професійної культури вчителя. Реальність праці вчителя з позицій толерантності визначають: особистість учителя, що володіє толерантними якостями; вияви толерантності в професійній діяльності та реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні. Визначено три аспекти в єдності з передумовою формування толерантності молодого покоління. Висвітлено проблему дослідження толерантності студентів, що зумовлена трансформацією політичної, економічної систем, соціально-психологічною ситуацією в суспільстві та інтолерантністю. З'ясовано, що толерантні люди, на відміну від інтолерантних, не перекладають відповідальність на інших і не прагнуть у всьому звинувачувати оточення. Інтолерантні ж акцентують на відмінностях між своєю і «чужою» групами. Вони не можуть до будь-чого ставитися нейтрально. Доведено, що педагог, окрім особистісно значущих для людини, а також професійно необхідних якостей, має володіти спеціальними вміннями взаємодії з дитячим колективом, а саме: гностичними, проєктивними, конструктивними, організаторськими, комунікативними та моделювальними. Підкреслено, що сучасний учитель повинен володіти технологією толерантного спілкування, яка полягає в здатності зрозуміти на основі зовнішніх виявів психічний стан іншої людини, повідомити іншим про ефективні способи спілкування з нею й на цьому підґрунті організувати процес ділової взаємодії.

Ключові слова:

толерантність; інтолерантність; глобалізація сучасного світу; моделювання; педагогічне орієнтування; гуманістичне мислення.

Анотация:

Ермак Юлия, Окса Николай, Бунчук Оксана. Профессиональная культура учителя: толерантность как компонент моделирования образовательного процесса.

В статье рассмотрены некоторые аспекты социально-педагогической проблемы формирования терпимости как важного компонента моделирования профессиональной культуры учителя. Показано, что реальность труда учителя с позиции толерантности определяют: личность учителя, обладающего толерантными качествами; проявления терпимости в профессиональной деятельности и реализация принципов терпимости в педагогическом общении. Названы три аспекта в единстве с предпосылкой, средством и результатом формирования толерантности подрастающего поколения. Раскрыта проблема исследования толерантности студентов, обусловленная трансформацией политической, экономической систем, социально-психологической ситуацией в обществе, а также интолерантностью. Выяснено, что толерантные люди, в отличие от интолерантных, не перекладывают ответственность на других и не стремятся во всем винить окружающих. Интолерантные же люди делают упор на различия между своей и «чужой» группами. Они не могут к чему-либо относиться нейтрально. Доказано, что педагог, кроме личностно значимых для человека и профессионально необходимых качеств, должен обладать специальными умениями взаимодействия с детским коллективом, а именно: гностическими, проектирующими, конструктивными, организаторскими, коммуникативными и моделирующими. Подчеркнуто, что современный учитель должен владеть технологией толерантного общения, заключающейся в способности понять на основе внешних проявлений психическое состояние другого человека, сообщить другим об эффективных способах общения с ним и на этом построить процесс делового взаимодействия.

Ключевые слова:

толерантность; интолерантность; глобализация современного мира; моделирование; педагогическая ориентировка; гуманистическое мышление.

Resume:

Yermak Yulia, Oksa Mykola, Bunchuk Oksana. Professional culture of a teacher: tolerance as a component of modeling the educational process.

The article examines some aspects of the socio-pedagogical issue of the formation of tolerance as an important component of modeling the professional culture of a teacher. It is shown that the reality of a teacher's work from the standpoint of tolerance is determined by: the personality of a teacher with tolerant qualities; manifestations of tolerance in professional activities and the implementation of the principles of tolerance in pedagogical communication. Three aspects are named in unity with the premise, means and result of the formation of tolerance of the younger generation. The problem of the study of students' tolerance is revealed, due to the transformation of political, economic systems, the socio-psychological situation in society, as well as intolerance. It was found that tolerant people, unlike intolerant people, do not shift responsibility to others and do not seek to blame others for everything. Intolerant people, on the other hand, emphasize the differences between their own and "out-of-band" groups. They cannot be neutral about anything. It is proved that a teacher, in addition to personally significant for a person and professionally necessary qualities, must have special skills for interacting with the children's team, namely: gnostic, projecting, constructive, organizational, communicative and modeling. It is emphasized that a modern teacher must master the technology of tolerant communication, which consists in the ability to understand, on the basis of external manifestations, the mental state of another person, inform others about effective ways of communicating with him and on this build the process of business interaction.

Key words:

tolerance; intolerance; globalization of the modern world; modeling; pedagogical orientation; humanistic thinking.

Постановка проблеми. Однією з ознак сучасного українського суспільства є нетерпимість, яка в історії людства завжди спричиняла війни, релігійні переслідування та ідеологічне протистояння. Як розв'язувати за таких умов конфлікти й знаходити спільну мову? Допомогти в цьому може взаємна толерантність. Нині це питання набуває істотної ваги. Сьогодні

ми спостерігаємо суттєве зростання вимог до педагогічної культури, з огляду на особливості розвитку сучасних дітей, розширення завдань освіти, міжособистісних, міжетнічних відносин у суспільстві. Система професійної підготовки та перепідготовки вчителя в цих умовах повинна відповідати особливостям організації освіти, формуванню толерантної свідомості й поведінки

педагога як важливих характеристик його професійної діяльності. Давно відомо, що особистість формується особистістю, духовність – духовністю, а толерантність – толерантністю. Отже, учитель повинен бути для учня зразком у всьому – від особистісного потенціалу, ефективності, продуктивності спілкування до спільної діяльності. Учні переймають від учителя не лише манеру поведінки, а й уявлення про цінності, переконання, філософію життя. Особливого значення проблема формування толерантності набуває в різних мультикультурних і полікультурних, багатоконфесійних спільнотах, які проживають на теренах Запорізького краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, зокрема О. Арабаджі, Л. Афанасьєва, С. Глінська, Д. Колесов, Л. Москальова, Н. Сегеда, Т. Троїцька, М. Фіцула та інші, чий роботи присвячені теорії та методології виховання молоді, під різними кутами зору розглядають аспекти формування толерантності. Толерантність як цінність інтегрованого суспільства, як практика і принцип дії у взаєминах між людьми, як основний моральний принцип солідарності людства, як позитивна особистісна характеристика привертає останнім часом увагу багатьох дослідників, які зробили внесок у вивчення й популяризацію цього терміна.

Формулювання цілей статті. Мета статті – на основі аналізу сучасної соціально-педагогічної літератури розкрити значення поняття «толерантність» як компонента професійної культури вчителя, з'ясувати роль толерантності у взаємодії учасників навчально-виховного процесу й визначити риси толерантного та інтолерантного вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, реальність праці вчителя з позицій толерантності визначають три аспекти: особистість учителя, що має толерантні якості; вияви толерантності у професійній діяльності; реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні. Усі ці аспекти в єдності є передумовою, засобом і результатом формування толерантності молодого покоління. Тому закономірною стає зміна освітньої парадигми, зумовлена вимогами щодо уточнення сутності феномену освіти з позицій нинішнього століття. Основу сучасного освітнього закладу, на нашу думку, повинна становити педагогіка толерантності, що передбачає зміну системи відносин, побудову їх на взаємоповазі всіх учасників навчально-виховного процесу.

Згідно з «Декларацією принципів толерантності» (підписана 16 листопада 1995 р. в Парижі 185 державами-членами ЮНЕСКО), толерантність – це «повага, прийняття та

правильне розуміння розмаїття культур світу, інших форм самовираження та засобів вираження людської індивідуальності». Проте розуміння толерантності неоднозначне, воно залежить від історичного досвіду народів. Наприклад, в англійській мові (за даними Оксфордського словника) толерантність тлумачиться як готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ; у французькій – як «повага до свободи іншого, його світогляду, поведінки, політичних і релігійних поглядів», в арабській – як «прощення, поблажливість, м'якість, співчуття, терпимість, вибачливість ... прихильність до інших», у персидській – як «терпимість, готовність до примирення», у китайській мові бути толерантним означає «дозволяти, допускати, виявляти великодушність до інших» (Аносов, 2005, с. 18).

В українській мові, як і в російській, є два слова зі схожими значеннями – «толерантність» і «терпимість». Зазвичай термін «толерантність» використовується в медицині та в гуманітарних науках і означає «відсутність чи послаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор унаслідок зниження чутливості до його дії» та «повна чи часткова відсутність імунологічної реактивності організму». О. Бандурка, та В. Друзь (1997) розглядають толерантність як «терпимість, поблажливість до когось» (с. 349). У «Новітньому словнику іноземних слів і висловів» (2007) толерантність визначається як терпимість до чужої думки, вірувань, ідей та поведінки; у «Філософському енциклопедичному словнику» (1992) – як «терпимість до іншого роду поглядів» і як ознака впевненості в собі та усвідомлення надійності власних позицій, ознака відкритої для всіх ідейної течії, що не боїться порівняння з іншим поглядом і не уникає духовної конкуренції. На відміну від попередніх лексикографічних праць, «Короткий філософський словник» за редакцією М. Розенталя, та П. Юдіна (1952) не містить термін «толерантність». З погляду філософії, пояснення поняття «толерантність» свідчить про активну позицію особистості в таких процесах: 1) пізнання і прийняття свого «Я» (позицій, поглядів, світоглядів) та позицій іншого (гностичний рівень); 2) визначення тактики поведінки та діалогу з іншими (конструктивний рівень); 3) взаємодія з іншими за абсолютної автоматизації (бути з іншими та зберігати своє «Я») (діяльнісний рівень); 4) аналіз результатів взаємодії (аналітико-результативний рівень). Отже, хоча поняття «толерантність» у багатьох джерелах і ототожнюється з «терпимістю», воно все-таки має дієву спрямованість. У науковій літературі толерантність розглядається насамперед як повага та визнання рівності,

відмова від домінування та насильства, визнання багатомірності людської культури, норм, вірувань та відмова від зведення цього розмаїття до одноманітності чи до переваги якогось одного погляду. Толерантність людини впливає на можливість та адекватність спілкування, багатогранне сприйняття нового. Вона передбачає готовність людини сприймати інших такими, якими вони є, і здатність до індиферентності, конформізму, обмеження власних інтересів. Насамперед це взаємність і активна позиція всіх зацікавлених сторін (Безюлева, & Шаламова, 2002, с. 37).

Толерантність належить до загальнолюдських цінностей, особливо в сучасному світі, який характеризується глобалізацією економіки і все більшою мобільністю, швидким розвитком, комунікацією, інтеграцією і взаємозалежністю, великомасштабними міграційними процесами та переміщенням населення, урбанізацією і трансформацією соціальних моделей. Толерантність – не пасивне, штучне підкорення думкам, поглядам та діям інших; не покірність терпимість, а активна моральна позиція та психологічна готовність до неї заради розуміння між різними людьми, соціальними групами, етносами, заради позитивної взаємодії людей різного культурного, релігійного або соціального середовища. Толерантність – це основа свободи, повага прав іншої людини, терпимість, ненасилля, культура компромісу. Толерантність – це діалог, тобто діалогічна форма спілкування. Толерантність – це особистісна або суспільна характеристика; вона припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище – багатомірні, адже у людей різні погляди на них. Саме тому можна розглядати толерантність у різних контекстах: еволюційно-біологічному, соціологічному, педагогічному. Справжні вияви толерантності мають моральні передумови (бажано ставитися до іншої людини як до самої себе; тривалий шлях демократичного розвитку; довготривалий вплив християнської культури; відповідні норми людського життя), що сприяє регулюванню взаємовідносин між людьми. Якщо за навчально-дисциплінарного підходу виховання зводиться до виправлення поведінки або запобігання можливим відхиленням від правил шляхом переконання, то особистісно орієнтована модель взаємодії дорослого з учнем спирається на інше трактування виховання: виховувати – значить залучати школяра до світу людських цінностей (Окса, 2013, с. 128). На кінець дошкільного віку можуть і повинні бути сформовані ціннісні основи ставлення до дійсності.

Глобалізація сучасного світу постійно нагадує людству про те, що світ багатоманітний і

водночас єдиний; різні підходи до одних і тих самих процесів є неминучими, з огляду на різницю культур, але небезпечні як для конкретних соціальних суб'єктів, так і для світу загалом. Світові політичні ситуації зробили необхідним вивчення проблеми толерантності як основного принципу взаємин між людьми. Терпимість до іншої людини, нації чи культури, що відрізняються за своїми цінностями і стилем життя, є однією з передумов гармонії сучасного світу. Прогрес терпимості у світовій спільноті стає індикатором зрілості політичної, юридичної, психологічної та екологічної культури, показником моральної висоти представників нації, їх громадського усвідомлення. Толерантність є необхідною умовою миру і соціально економічного розвитку всіх народів. Згідно з документами ООН і ЮНЕСКО, навчання культури миру означає побудову й розвиток соціальних відносин, які ґрунтуються на принципах свободи, справедливості, демократії, терпимості та солідарності, відмову від будь-яких видів насилля. Цей тип соціальних відносин передбачає запобігання конфліктам на ранній стадії їх розвитку шляхом знищення (або мінімізації) причин, які породжують їх, через встановлення діалогу й ведення переговорів.

Розглянемо основні відмінності толерантної особистості від інтолерантної. Так, наприклад, Г. Олпорт зауважує, що толерантні люди краще знають себе, і не лише свої позитивні якості, а й недоліки, тому менше задоволені собою. Саме тому потенціал для саморозвитку в них значно вищий. Інтollerантна людина бачить у собі більше достоїнств, ніж недоліків, а тому в усіх проблемах частіше здатна звинувачувати оточення. Інтollerантній людині важко жити як у згоді з собою, так і з іншими людьми. Вона побоюється свого соціального оточення, навіть себе та своїх інстинктів. Толерантна людина зазвичай відчуває себе в безпеці. Відсутність загрози або переконаність у тому, що з нею можна впоратися – важлива умова формування толерантної особистості. Толерантні люди, на відміну від інтолерантних, не перекладають відповідальність на інших і не прагнуть у всьому звинувачувати оточення. Інтollerантні люди роблять акцент на відмінностях між своєю і «чужою» групами. Вони не можуть ставитися до будь-чого нейтрально. Толерантна людина, навпаки, пізнає світ у його розмаїтті й готова вислухати будь-яку думку. Толерантна особистість більше орієнтована на себе в праці, творчому процесі, теоретичних роздумах. У проблемних ситуаціях такі люди здатні звинувачувати себе, прагнучи до особистої незалежності. Бажання належати до громадських інституцій в інтолерантних людей виражено

значно сильніше, ніж у толерантних. Отже, можна окреслити два шляхи розвитку особистості: толерантний та інтолерантний. Г. Олпорт запропонував узагальнену характеристику толерантної особистості за низкою параметрів: орієнтація на себе (толерантна людина більше орієнтована на особистісну незалежність, менше – на залежність від зовнішніх інституцій та авторитетів), потребує визначеності (визнає багатоманіття, готова вислухати будь-яку точку зору й відчуває менший дискомфорт у стані невизначеності), менше схильна до порядку (толерантна людина менш орієнтована на соціальний порядок, менш педантично точна), здатність до емпатії (висловлює більш адекватні думки про людей), перевага свободи, демократії (для неї ієрархія в суспільстві немає великого значення), знання самої себе (толерантна людина добре усвідомлює свої достоїнства та недоліки й не здатна в усіх своїх бідах звинувачувати оточення), відповідальність (розвинуте почуття відповідальності, не перекладає відповідальність на інших), захищеність (відчуття безпечності та впевненість, що загрозу можна подолати). Основними психологічними критеріями і показниками толерантності є: соціальна активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях для досягнення поставлених цілей та побудови конструктивних відносин у суспільстві; дивергентність поведінки – здатність нестандартно розв'язувати звичні проблеми, задачі (орієнтація на пошук декількох варіантів розв'язання); мобільність поведінки – здатність до швидкої зміни стратегії чи тактики з урахуванням обставин, що склались; емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини; сталий характер образу – сформованість соціально-етичних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших етнічних і соціальних спільнот (Окса, 2013, с. 76).

Розкриємо зміст роботи з підготовки толерантних педагогів.

Вправа № 1. Кожна людина – унікальна особистість. У чомусь ми абсолютно не наслідувані й зовні поза будь-якою конкуренцією. І вірити у свою винятковість необхідно кожному. Ведучий пропонує учасникам групи поміркувати над тим, що кожен з них є «дарунком» для людства. Усі учасники по черзі аргументують своє твердження, наприклад, «Я – дарунок для людства, оскільки...». Ведучий узагальнює висловлювання учасників, зазначаючи, що в усіх є багато можливостей, багато того, що робить кожного унікальним, а також того, що всіх

об'єднує. Тому ми потрібні одне одному, і кожна людина може досягнути в житті успіху й зробити крок назустріч іншим людям, щоб поряд із нею було веселіше та радісніше жити.

Вправа № 2. Ведучий пропонує учасникам групи визначити, що їх об'єднує, попри розмаїття відмінностей. Кожний з учасників після знайомства з новим співрозмовником ставить питання, що стосуються психологічних характеристик та інтересів, які можуть об'єднати учасників групи, і записує результат на папері. Наприклад, ми обидва хороші, тактовні, за нами приємно спілкуватися, вирости в релігійних сім'ях, любимо слухати класичну музику, не менше одного разу на місяць буваємо на концерті тощо. Після того, як учасники закінчать перераховувати схожості, група може дійти висновку, що незважаючи на мовні, біографічні, расові та національні відмінності, люди сприймають і розуміють інших на основі схожості психологічних характеристик або інтересів, що дає змогу їм бути більш толерантними один щодо одного.

Задача. Кожний з учасників групи називає декілька характеристик, властивих толерантній особистості, потім ставить знак «+» навпроти тих якостей, які, на його думку, у нього найбільше виражені. Кожний учасник ознайомлює групу з характеристиками толерантної особистості, які записують на дошці. Підраховується кількість відповідей за кожною якістю; ті якості, що набрали найбільшу кількість балів, є характеристиками толерантної особистості з погляду цієї групи. Учасники отримують можливість порівняти уявлення про себе, позначені знаком «+», із портретом толерантної особистості, створеним групою. У процесі обговорення учасники тренінгу визначають якості толерантних та інтолерантних людей та уточнюють, яких якостей їм бракує, аби вважатися толерантною людиною. На наше переконання, толерантній особистості притаманні такі якості: довіра, терпіння, вміння володіти собою, доброзичливість, поблажливість, вміння не засуджувати інших, терпимість до відмінностей, здатність до співпереживання (емпатія), вміння слухати.

Зауважимо, що толерантність є більш складною категорією для розуміння та дослідження, ніж інтолерантність. Толерантне ставлення передбачає примирення з деякими відхиленнями, водночас суб'єкт повинен морально не погоджуватись зі суттєвими для нього відхиленнями. Якщо вдається примиритися з відхиленнями, то необхідно, з одного боку, з чимось розпрощатись (наприклад, із бажанням когось образити, притиснути або витіснити), а з іншого – зберегти власні переконання. Ось ця

боротьба між своїми переконаннями й поглядами та визнанням позицій і переконань інших визначає толерантність як внутрішню напружену категорію, складну для розуміння, порівняно з інтолерантністю.

Інтолерантність – це неприйняття іншої людини, вияв деструктивної, конфліктної, агресивної поведінки в процесі співіснування з іншими людьми. В історії людства інтолерантність формувалась у свідомості людини тисячоліттями й часто була причиною війн, релігійних переслідувань та ідеологічних протистоянь.

Виникнення почуття інтолерантності до іншого зумовлено психічними особливостями людини, відчуттям загрози з боку зовнішнього світу (іноді лише вигаданої), що змушує психіку виробляти правдоподібні «раціональні» тлумачення ворожого ставлення до інших – тих, хто чомусь відрізняється. Результатом цього є вияви пересудів і ксенофобії – ворожості до чужих етносів, релігійних меншин, до спеціальних груп, відмінних від громади за цілями та інтересами. Критеріями «чужих» стають не лише расові чи етнічні розрізнення, «чужі» визначаються на основі економічних, гендерних та інших цінностей та орієнтацій. Одна з істотних причин інтолерантності до чужаків, інакодумців криється в тому, що нетерпимість об'єднує суспільство значно міцніше і вияви нетерпимості, маніфестація ненависті влаштовується для того, аби скріпити свою групу. Отже, інтолерантність спирається на протиставлення «чужим», характеризується простотою і чіткістю групової особистісної ідентифікації, побудовою жорстких ієрархічних відносин у групі. Інтолерантність можлива на будь-якому рівні біологічної, культурної чи політичної реальності. Етнічна інтолерантність – суттєва форма вияву трансформації етнічної ідентичності. В основі такого виду інтолерантної поведінки лежить трансформація ідентичності за типом гіперідентичності (егоїзм, етноізоляціонізм, національний фанатизм), коли надпозитивне ставлення до власної групи породжує впевненість у перевагах над «чужими». У міжетнічній взаємодії гіперідентичність виявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування щодо членів інших етнічних груп до відстоювання політики обмеження їхніх прав і можливостей. З іншого боку, формування етнічної ідентичності підлітка може піти за типом гіперідентичності, насамперед етнігілізму, який характеризується відчуженням від своєї культури, небажанням підтримувати власні етнокультурні цінності, негативізмом і нетерпимістю до власного народу. Зауважимо, що інтолерантна особистість у міжетнічних

відносинах виявляє себе через приписування ворожих дій і небезпечних намірів одній нації, релігії щодо інших, покладанням на інших провини й відповідальності, перенесенням різного роду негативних характеристик і недоліків окремих представників на всю етнічну групу. Абсолютно очевидно, що ці якості суперечать настановам толерантної поведінки та свідомості. Водночас толерантна свідомість є системою принципів, що ґрунтуються на правах людини та повазі до особистості, на неприпустимості негативного ставлення до людини лише на основі її належності до релігійної, національної, професійної чи якоїсь іншої групи.

Вправа № 3. Роз'яснити учасникам групи різницю між «Я-висловлюванням» і «Ти-висловлюванням». Уживання в мові «Я-висловлювань» робить спілкування безпосереднім, невимушеним і водночас передбачає відповідальність оратора за свої думки і почуття: «Коли ти приходиш додому пізно, я дуже хвилююсь». «Ти-висловлювання» спрямоване на звинувачення іншої людини: «Ти знову прийшов додому пізно». Коли ми вживаємо «Ти-висловлювання», то людина, до якої звернена наша мова, відчуває негативні емоції – гнів, роздратування, образу. Використання «Я-висловлювання» дає змогу людині вислухати вас і спокійно відповісти. Схема «Я-висловлювання»: «Коли (дія іншого) я відчуваю (мені), я відчуваю». Ведучий пропонує учасникам групи скласти «Я-висловлювання» для таких ситуацій:

– Ви вирішили допомогти товаришу підготуватися до свята й не пішли в цирк, але товариш так і не прийшов на місце зустрічі, змусивши вас чекати дві години. Що ви йому скажете?

– Вихователь сказав вам, що ви не дуже якісно виконали доручену вам роботу, ви могли б зробити це значно краще. Що ви скажете вихователю?

– Наведіть приклад своєї ситуації і вкладіть у неї «Я-висловлювання».

Виховання толерантної особистості нового часу підвладне лише педагогу з високим інноваційним потенціалом, що визначається сукупністю соціокультурних і творчих характеристик особистості, яка виражає готовність удосконалювати педагогічну діяльність. До інноваційного потенціалу також належить бажання й можливість розвивати свої інтереси та розширювати уявлення, шукати власні нетрадиційні шляхи розв'язання проблем, що виникають, сприймати і творчо застосовувати нестандартні підходи до навчання і виховання. Для успішної роботи в галузі інноваційної

педагогіки необхідні такі характеристики: відкритість особистості до нового, гнучкість мислення, що ґрунтується на толерантності; культурно-естетична розвиненість і досвідченість, що передбачає інтелектуальну та емоційну розвиненість і високий рівень грамотності педагога; творча здатність до генерування нових ідей, проектування й моделювання їх у практичних формах і в конкретній діяльності (Попелешко, 2014, с. 208–233).

Необхідно також зазначити, що реалізація на практиці інноваційного потенціалу окремого педагога є особливо результативною за наявності колективу однодумців, здатних до реалізації в галузі навчання інноваційних ідей, проєктів і технологій. Окрім особистісно значущих для дитини і професійно необхідних якостей, педагог повинен володіти спеціальними вміннями взаємодії з дитячим колективом. Вчені виділяють п'ять груп таких умінь: гностичні, проєктивні, конструктивні, організаторські, комунікативні:

– Гностичні вміння – це вміння визначати індивідуальні особливості особистості дитини, її інтереси, потреби, національні особливості, ступінь соціальної активності, уміння правильно визначати морально-психологічний клімат дитячого колективу.

– Проєктивні вміння – це вміння визначати цілі й методи виховання толерантності в дитячому колективі, уміння проєктувати систему взаємодії з урахуванням подальших перспектив і можливих результатів.

– Конструктивні вміння – це вміння прогнозувати власні дії в процесі навчання толерантності, уміння організовувати виховні заходи з дитячим колективом, зберігаючи вільну творчу атмосферу й роблячи дітей ініціаторами її створення й розвитку, уміння знаходити оригінальні рішення.

– Організаторські вміння – це вміння розвивати ініціативу й самодіяльність дітей, уміння творчо використовувати різноманітні форми та методи виховання толерантності, уміння створювати умови, які спонукають дітей до взаємодії, уміння організовувати власну діяльність і поведінку, збагачувати та систематизувати досвід виховання толерантності.

– Комунікативні вміння – це вміння обстоювати власний погляд, але не нав'язувати його дітям, уміння керувати особистими емоціями і настроєм, делікатно ставитися до дітей в умовах конфліктів, уміння розуміти психологічний стан дитини й створювати комфортний клімат взаємодії, уміння викликати у дітей потребу й бажання взаємодіяти з педагогом та один з одним.

Уважаємо, що вміння, знання, творчість і майстерність разом формують високий

професіоналізм педагога у справі виховання толерантності.

Психологи твердять, що лише людина, яка перебуває в психологічно комфортному стані, може позитивно впливати на інших.

Згідно з одним із найважливіших положень теорії особистості, переконання людини, що стосуються її власних якостей і можливостей, є вирішальним фактором ефективності її діяльності. Тому толерантний педагог повинен мати високу самооцінку й почуття власної необхідності та цінності для оточення, що визначає його позитивну «Я – концепцію». Професійна компетентність учителя полягає не лише в оволодінні на високому рівні методикою викладання свого предмета, а й у здатності знаходити оптимальні шляхи ефективної взаємодії з учнями на уроці й у позаурочний час на основі співробітництва. На підставі того, наскільки повно і гармонійно вчитель керує власними почуттями й ураховує почуття учнів, визначається рівень його професійної компетенції. Ознаками першого (низького) рівня кваліфікації є цілковите ігнорування вчителем емоційних виявів своїх учнів, що зумовлює їхню ворожість; власні висловлювання вчителя не збігаються з почуттями, він нещирий, за винятком тих ситуацій, коли когось сварить. Про другий рівень кваліфікації свідчать той факт, що вчитель реагує не на справжні почуття учня, а на ті, які сам йому приписує; іноді у висловлюваннях він буває щирим, однак позитивні емоції намагається приховувати. Ознаками третього рівня кваліфікації є достатньо точне й часте реагування вчителя на явні почуття учня; учитель не боїться виявляти власні почуття (як позитивні, так і негативні), однак не підтверджує їх словами (виявляє почуття вербально). Про четвертий рівень кваліфікації свідчить той факт, що вчитель миттєво на вербальному та невербальному рівнях реагує навіть на приховані почуття учня, допомагаючи йому в такий спосіб зрозуміти, чому учень відчуває саме те, що відчуває; учитель виявляє як позитивну, так і негативну реакцію, яка ніколи не принижує почуття власної гідності учня (Елькін, 2013). На нашу думку, саме цьому рівню професійної компетентності відповідає толерантний учитель. З огляду на це, вважаємо за потрібне схарактеризувати різницю між толерантним та інтолерантним педагогом (див. табл. 1).

На особливу увагу заслуговує професійне педагогічне спілкування як засіб виконання навчальних завдань, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу та засіб організації взаємодії в системі «учитель – учень». Сучасний учитель повинен володіти «технологією» толерантного спілкування, що

полягає в здатності на основі зовнішніх виявів зрозуміти психічний стан іншої людини, ознайомити інших з ефективними шляхами

спілкування з нею й на цьому підґрунті організувати процес ділової взаємодії (Окса, Торбунова, 2014, с. 67).

Таблиця 1

Характеристика різниць між толерантним та інтолерантним педагогом

Показники різниць	Толерантний педагог	Інтолерантний педагог
1	2	3
1. Знання самого себе	Добре знає самого себе. Знає свої позитивні якості та недоліки	Помічає здебільшого свої позитивні якості, ніж недоліки
2. Критичність у ставленні до себе	Критично ставиться до себе. Не прагне в усьому звинувачувати оточення	Майже не ставиться до себе критично. У всіх проблемах найчастіше звинувачує оточення
3. Співвідношення між «Я-ідеальним» та «Я-реальним»	Істотний розрив між «Я-ідеальним» та «Я-реальним»	«Я-ідеальне» та «Я-реальне» практично збігаються
4. Здатність до емпатії	Виражена достатньо	Виражена слабо
5. Захищеність	Відчуває себе захищеним	Побоюється не лише соціального оточення, а й самого себе
6. Відповідальність	За все, що відбувається, бере відповідальність на себе	Намагається скласти з себе відповідальність за те, що відбувається навкруги
7. Потреба у визначеності	Визнає багатоманіття світу й поглядів	Світ бачить у двох кольорах – чорному та білому. Людей поділяє на гарних і поганих
8. Схильність до порядку	Порядок не вважає великою цінністю. Відсуває його на другий план	Порядок важливий у всьому. Є прихильником соціального порядку
9. Орієнтування на себе й на інших	Орієнтований на себе. Прагне до власної незалежності	Прагне належати до громадських інститутів
10. Почуття гумору	Здатний посміятися над собою	Почуття гумору слабо виражено
11. Авторитаризм	Надає перевагу життю у вільному демократичному суспільстві	Визнає авторитарне суспільство з сильною владою

Особистий приклад, доброзичливе оточення допомагають утвердженню й практичному втіленню цінностей толерантності.

Алгоритм поведінки педагога повинен містити аналіз ситуації, оперативний відбір можливих варіантів поведінки, вибір оптимального методу організації толерантної взаємодії. Навчити учнів толерантності можна тоді, коли вчитель буде спрямовувати роботу навчально-виховного процесу відповідно до основних настанов учителя-фасилітатора (Матвієнко, 2005, с. 30). Толерантна культура педагога складається з реалізації принципів педагогіки толерантності в професійному й особистісному спілкуванні, діяльності та самосвідомості.

На нашу думку, дуже делікатною проблемою є толерантність у стосунках між учителями. Толерантний простір у школі потрібно розглядати не тільки як терпимість окремої особи щодо окремих людей, думок, суджень, ідей та ситуацій, а і як рівень колективу, у якому вона опиняється. Надзвичайно важливим є вміння всіх і кожного бути поблажливим, миритися з наявністю іншої

точки зору, усвідомлено прагнути до досягнення згоди у розв'язанні педагогічних питань, єдності (але не одноманітності) вимог. Морально-духовна культура викладача вищої школи характеризується усвідомленням загальнолюдських цінностей і являє собою сукупність принципів, норм і правил, що регулюють поведінку і характер відносин у процесі педагогічної діяльності. Засвоєння цієї моралі формує гуманістичний стиль мислення викладача, на якому ґрунтується висока духовність як система психологічних рис, особливостей, що виражає ступінь усвідомлення людиною буття, свого місця в житті та виявляється в його ставленні до світу й до себе (Попелешко, 2014). Розвиток освіти спрямовано на перехід до нового типу гуманістичних інновацій, на їх конкурентоздатність у європейському просторі. Здобуття знань, набуття вмінь і навичок трансформується в компетентності особистості, сприяє її взаємодії з технологічним суспільством. Отже, визначення компетентності базується на знаннях. Компетентність повинна бути

результатом навчання; студент має навчитись використовувати інформаційні технології, критично мислити, ухвалювати рішення, орієнтуватися на ринку праці. Проте слід зазначити, що зміст освіти не відповідає цілком запитам суспільства, не націлений на набуття необхідних життєвих компетенцій. Одним зі шляхів оновлення змісту освіти є входження в Європейський і світовий освітній простір. Досвід європейських країн визначає компетентність як комплекс знань, цінностей, відносин, навичок; міжнародний департамент стандартів називає індикатори компетентності: знання, уміння, навички й навчальні досягнення. Однак сьогодні все ще бракує однозначності у визначенні поняття «компетентності» (Елькін, 2013). Вузлові компетентності – це здатність працювати в команді, критично мислити, долати конфлікти тощо. Поняття вузових компетентностей застосовують для визначення компетентностей, які дають змогу особистості брати активну участь у розбудові багатьох соціальних сфер і сприяють розвитку якісного суспільства й особистісному успіху.

Перехід від традиційної освіти до особистісної сприяє розкриттю та розвитку природних здібностей і можливостей особистості. З огляду на це, викладач повинен набути нових якостей. Зміна пріоритетів у відносинах між викладачем і студентом спричинила трансформації психолого-педагогічного портрета сучасного педагога: це гуманіст з високим рівнем духовної культури, майстерності, який володіє різноманітними технологіями. Викладач стає консультантом, співробітником, товаришем (Елькін, 2013). Відповідно до цього створюється мікроклімат взаємоповаги, взаєморозуміння, з'являється можливість продуктивно працювати, жити в гармонії з собою і суспільством, розкривати й реалізувати свій потенціал (Окса, 2013). Гуманістичний стиль мислення викладача визначає уявлення про вершини самореалізації в професійній діяльності, здатність перетворювати й удосконалювати самого себе, бути творцем власного життя. Акмеологічні підходи до особистості викладача передбачають вивчення її в динаміці самоактуалізації творчого потенціалу, саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення в різноманітних життєвих сферах, зокрема й у професійній діяльності. Гуманістичне мислення допомагає особистості визначити сенс свого життя, долати об'єктивні

труднощі, усвідомлювати те, що перед нею стоять важливі завдання. Вищі, гуманні, досконалі форми поведінки в професійній діяльності педагога вищої школи стають необхідністю. Гуманістичне мислення сприяє переорієнтації викладача з надання академічних навчальних знань студенту на його особистість, завдяки чому освіта стає полікультурною (Окса, 2013, с. 85). Полікультурна освіта вимагає ціннісного наповнення освіти і виховання, створення атмосфери гуманних міжлюдських відносин у навчальному закладі та поза ним.

Демократизація освіти повинна відбуватися на засадах полікультурності та створення сприятливого мікроклімату й психологічного комфорту в навчальних закладах, позитивного зворотного зв'язку між викладачем і студентами. Гуманістичне мислення викладача, як основа відповідальної діяльності, має бути спрямовано на формування повноцінного внутрішнього «Я» особистості, на усвідомлення студентом формули «я знаю, я можу, я дію», що створює передумови для досягнення успіху, утвердження власної гідності, задоволення життям. Як твердив А. Макаренко, кожній особистості необхідно прищеплювати почуття неповторності та радості існування.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що толерантні люди краще знають самих себе, свої недоліки та достоїнства; вони більше орієнтовані на особисту незалежність, менше – на соціальний порядок. Такі люди менш вимогливі, здатні висловлювати адекватні думки про інших людей, не звинувачують в усіх своїх бідах тих, хто їх оточує. Педагогічний колектив – це модель, за якою молоді люди формують своє уявлення про колектив дорослих, про засоби, прийоми спілкування та взаємодії. Ось чому мета й завдання зі створення толерантного простору, у якому панують атмосфера поваги, доброзичливості й уважного ставлення одне до одного, є першорядною в житті навчального закладу. Гуманістичне мислення викладача ВНЗ орієнтує його на те, що кожний етап діяльності дає нові можливості для самореалізації, самоствердження та усвідомлення того, що процес удосконалення професійної компетентності – безмежний.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо у визначенні вузових питань спецкурсу «Педагогіка толерантності», розроблення якого сприятиме формуванню толерантної поведінки сучасної молоді.

Список використаних джерел

- Аносов, І. П. (2005). *Педагогічна антропология: навч. посібник*. Київ: Твімінтер. 264 с.
Бандурка, А. М., & Друзь, В. А. (2005). *Конфликтология: учеб. пос. для вузов*. Харьков: Ун-т внутр. дел. 356 с.

References

- Anosov I.P. (2005). *Pedagogical anthropology: textbook. Manual*. K.: Tviminter. 264p. [in Ukrainian].
Bandurka A.M. (1997). Druz V.A. *Conflictology: textbook for universities*. Kharkiv: University of Internal Affairs. 356p. [in Russian].

- Безюлева, Г. В., & Шаламова, Г. М. (2002). *Толерантність у педагогіці*. Москва: ІЦ АПО. 92 с.
- Елькін, М. В. (2013). *Формування професійної компетентності вчителя*. Харків: Основа. 112 с.
- Краткий философский словарь*. (1952). Розенталь, М., & Юдин, П. (Ред.). (3-е изд. перераб. и доп.). Киев: Госполитиздат УССР. 614 с.
- Матвієнко, А. (2005). Виховання толерантності починається з учителя. *Рідна школа*, 6, 29–32.
- Новейший словарь иностранных слов и выражений*. (2002). Ю. Г. Хацкевич (Отв. ред.). Минск: Харвест. 976 с.
- Окса, М. М. (2013). *Виховання ціннісних професійних орієнтацій майбутніх учителів засобами педагогічної практики*: монографія. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської друкарні». 208 с.
- Окса, М. М., & Торбунова, Н. В. (2014). Толерантность как компонент профессиональной культуры учителя. *Transformation of approaches to education in Russia and CIS states*: monograph. Vol. 4. K. Reiss (Ed. by). Stuttgart, ORTPublishing. P. 60–70.
- Попелешко, Ю. І. (2014). Взаємозв'язок аксіологічних технологій та інновацій в педагогічній освіті майбутніх учителів. *Сучасні педагогічні технології у підготовці майбутніх вчителів*: монографія. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні». С. 208–233.
- Философский энциклопедический словарь*. (1992). Ильичев, Л. Ф., & Федосеев, П. Н. (Ред.). Москва: Республика. 430 с.

- Bezyuleva G.V., Shalamova G.M. (2002) *Tolerance and pedagogy*. Publishing Center APO. 92p.[in Ukrainian].
- Elkin M.V. (2013). *Formation of professional competence of a teacher*. H.: Publishing group "Osнова", 112 p. (Library of the magazine "School Management"; Issue 5 (125)) [in Ukrainian].
- Short philosophical dictionary* (1952). [Ed. M. Rosenthal and P. Yudin]. Kyiv. State Political Publishing House of the USSR. P.588 [in Russian].
- Matvienko A. (2005). Education of tolerance begins with the teacher // *Native school*. №6. P.29-32. [in Ukrainian].
- The latest dictionary of foreign words and expressions* (2002). M: OOO AST Publishing House Minsk: Harvest. 976p. [in Russian].
- Oksa M.M. (2013). *Education of value professional orientations of future teachers by means of pedagogical practice*: monograph. Melitopol: Publishing House of Melitopol Printing House. 208 p. [in Ukrainian].
- Oksa M.M., Torbunova N.V. (2014) *Tolerance as a component of a teacher's professional culture. Transformation of approaches to education in Russia and CIS states*: Monograph. Volume 4 / ed. by. K.Reiss. Stuttgart, ORT Publishing. P.60-70. 84 p. [in Russian].
- Popeleshko Y.I. (2014). The relationship of axiological technologies and innovation in the pedagogical education of future teachers. *Modern pedagogical technologies in the training of future teachers*. Monograph. Melitopol: LLC "Publishing House of Melitopol City Printing House". P.208-233. [in Ukrainian].
- Philosophical Encyclopedic Dictionary*. (1992). Ilyichev L.F., & Fedoseev P.N. (Ed.). Moscow: Republic. 430 p. [in Russian].

Відомості про авторів:

Єрмак Юлія Іванівна

uliyayermak30@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

Окса Микола Миколайович

volikalla64@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

Бунчук Оксана Володимирівна

buncuktatana@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-27-34-42

Матеріал надійшов до редакції 19.11. 2021 р.
Прийнято до друку 02. 12. 2021 р.

Information about the authors:

Yermak Yuliya Ivanivna

uliyayermak30@ukr.net

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

Oksa Mykola Mykolaevych

volikalla64@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

Bunchuk Oksana Volodymyrivna

buncuktatana@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-27-34-42

Received at the editorial office. 19. 11. 2021.
Accepted for publishing 02. 12. 2021.